

تصنیف و جمال صفوی

ضبط تصنیف در دوره قاجار

برخلاف این گمان عامیانه که خوانندگان برجسته و قدیمی ایران از خواندن تصنیف اجتناب می کرده اند، از آغاز ضبط صفحه های فارسی در سال ۱۲۸۴ شمسی در تهران، تصنیفهای متعددی از خوانندگان صاحب نام و صاحب سبکی چون سید احمد خان، علی خان نایب السلطنه، قلی خان شاهی، قربان خان شاهی، آقا حسین تعزیه خوان و دیگران بجامانده است.

استقبال همیشگی توده مردم از تصنیف و توجه کمپانیهای صفحه پرکنی به موفقیت تجاری سبب شد تا تصنیف سهم دائم التزایدی در آثار ضبط شده بیابد و گنجینه ای که از تصانیف قدیمی برای امروز بیادگار مانده، بسیار غنی باشد. در سال ۱۲۸۸ شمسی علاوه بر ضبط پنج تصنیف با صدای سید حسین طاهرزاده، بالغ بر چهل تصنیف و ضربی با صدای رضاقلیخان نوروزی ضبط می گردد.

مهمترین نکته ای که در تصنیفهای ضبط شده در سال ۱۲۹۱ در تهران وجود دارد، ضبط تصانیف عارف است که با صدای افتخار، امجد و زری که زنان پیشگام در ضبط صفحه می باشند، صورت می گیرد. در این سال اگرچه بیش از حدود دو سال از ساختن تصنیف **دل هوس** سپری نشده اما اشتها و فراگیر شدن آن بحدی است که علاوه بر سه خواننده یاد شده، با صدای محمد خان بلبل نیز ضبط می گردد.

فراز دیگر در ضبط تصنیف در عصر قاجار، صفحه های ضبط شده با صدای عبدالله خان دوامی در سال ۱۲۹۳ شمسی در تفلیس است که در کنار آوازهای ابوالحسن خان (اقبال السلطان) و طاهرزاده و ساز درویش و باقرخان رامشگر، یکی از ناب ترین گنجینه ها و یادگارهای موسیقی ایرانی است. پس از سال ۱۳۰۰ شمسی و گسترش کنسرتها، اپرتها و تئاتر و ظهور ستارگانی چون پری آقابابف، قمرالملوک وزیری و ملوک ضربی، صحنه اجرای تصنیف از خوانندگان مرد خالی شد به گونه ای که در

آثار ضبط شده در سال ۱۳۰۵ شمسی در تهران در کنار بیش از چهل تصنیف ضبط شده از سه هنرمند یادشده، حتی یک تصنیف از خوانندگان مرد وجود ندارد. روند ذکرشده با دو استثنا در تمام نوبتهای ضبط صفحه در بین دو جنگ جهانی تقریباً ثابت می ماند. این دو استثنا عبارتند از ج-ص و سید جواد بدیع زاده.

ج-ص کیست؟

ج-ص ستاره ای است که تنها یکبار در آسمان هنر موسیقی ایران می درخشد و آثاری ارزشمند از خود برجای گذاشته و خودخواسته از این صحنه بیرون می رود. شناختی که برای کاوشگران نسل امروز موسیقی از این چهره حاصل می شود تنها با دستیابی، مشاهده و شنیدن صفحه های کمپانی کلمبیا با برچسب سبز رنگ ممکن است که نام خواننده آنها ج-ص می باشد.

به دلیل مجهولی، این هنرمند سعی در پنهان داشتن هویت خود داشته که چندان عجیب نیست و هنرمندان دیگری نیز بر روی صفحه های خود از اسامی مستعار استفاده کرده اند اما هیچکدام نظیر ج-ص در محاق و تاریکی باقی نمانده اند. امروز تنها دانسته متقن و مستند آن است که ج-ص هنرمندی است به نام **جمال صفوی** و از شرح احوال و آثار وی در منابع تاریخ معاصر موسیقی ایران، ذکر قابل اعتنایی به چشم نمی خورد. دیسکوگرافی جمال صفوی گویای این حقیقت است که این سکوت، امری چندان عادی نیست. در بین چهره های هنر آن عصر تنها نام میراحمد صفوی (پدر خانم

عصمت صفوی بازیگر معروف و قدیمی) وجود دارد که ورزشکار و پیشگام هنر بدل کاری در سینمای ایران بوده و شاید بتواند سرنخی برای پژوهشهای آتی باشد.

آثار بجامانده از جمال صفوی

کلیه آثار جمال صفوی در پاییز سال ۱۳۰۷ شمسی در تهران و توسط فرانک آرتور فلویید برای کمپانی کلمبیا ضبط شده است. این مجموعه، اولین صفحه های فارسی این کمپانی است که پس از واگذاری امتیاز نمایندگی در ایران به برادران ارسطوزاده صورت می پذیرد. دکتر «هدایت نیرسینا» در خاطرات خود از «ملک الشعراى بهار» با اشاره به دو تصنیف **عروس گل و در** **ملک ایران** از وی می نویسد:

«شوری که این دو تصنیف در دلها افکنده بود، همه شرکت های صفحه سازی را به تکاپو و کوشش درآورد که بیشتر تصنیف های خود را از «ملک الشعراى بهار» به دست آورند. در این میان کمپانی «کلمبیا» در رقابت از همه پیشی گرفت و به اصطلاح رکورد را در این فعالیت شکست. نماینده شرکت «کلمبیا» در ایران «موسی ارسطو زاده» بود که شخصی شایسته، مودب، خون گرم و مدبر بود. او در پذیرایی از نمایندگان آواز و ساز و سخن محبوبیتی به دست آورد، و چون

شهرت و درخشندگی «بهار» در عالم سیاست، فرهنگ، و هم چنین مقام ترانه سرایی یا به اصطلاح آن روزها، تصنیف سازی او سراسر ایران را فرا گرفته بود، و با توجه به اینکه در سرمایه گذاری و مصرف پول کافی دستش نمی لرزید، پیش از آنکه نماینده کمپانی انگلیسی «هیز مسترز ویس» [محمود ایمن]، و نماینده شرکت «بدافون» [آقای مبین]، محضر «بهار» را دریابند، به او مراجعه کرد، و بنابر آنچه که خصوصی با نویسنده این مقال در میان نهاد، مبلغ چهار هزار تومان پول آن زمان، یعنی چهارصد برابر مبلغی که دیگران در برابر یک ترانه می پرداختند، به عنوان پیش پرداخت به آن استاد سخن تقدیم داشت. در صورتی که کمپانی های دیگر، هرگز تن به ادای چنین پول ها به برترین هنرمندان هم نمی دادند.

باری، معلوم نشد آقای «ارسطو زاده» پس از این پیش پرداخت، با این شرط که «بهار» تصنیف های تازه هم برای او بسراید، چه مبلغ دیگری به سراینده تصنیف «مرغ سحر» پرداخت نمود، و به موجب قراردادی، حقوق کلیه تصنیف های سروده شده توسط «بهار» را برای ضبط و پخش مجدد، از آن خود در کمپانی «کلمبیا» کرد. او اعلانی بلند بالا هم بر دیوار محل ضبط نصب کرد بدین مضمون که: «کمپانی کلمبیا بهترین صفحات را عرضه و

(<http://www.parand.se/t-gramafon.htm> خاطراتی از بهار، نوشته هدايت نيرسينا، فصلنامه ره آورد، شماره ۹، پاییز و زمستان ۱۳۶۴)

اگرچه ملاحظاتی بر پاره ای از مطالب نقل شده وجود دارد که در جای دیگری بدان پرداخته خواهد شد اما این حقیقت که ملک الشعراي بهار، نقشی فعال و حضوری موثر در این مجموعه از صفحه های کلمبیا داشته است، جای تردید نیست و به دلیلی نامعلوم، این فرصت برای ملک الشعرا تجديد نمی شود.

بیشترین و به تعبیری مهمترین صفحه های کلمبیا در سال ۱۳۰۷ شمسی، آثاری است که محصول همکاری ملک الشعراي بهار با گروه چهار نفری حسین استوار (پیانو)، سالاری (تار)، ابراهیم منصوری (ویلن) و مهدی غیائی (ضرب) می باشد. انتخاب **جمال صفوی** توسط اشخاص یادشده از سر

اتفاق نبوده و گویای شناخت و اعتماد به توان و صلاحیت وی در اجرای مهمترین ساخته های گروه می باشد. اگر ملک الشعراي بهار در هنگامی که به استناد نظامنامه مقررات ضبط صدا در صفحات گرامافون، نظارت و سانسور نظمی بر ضبط صفحه اعمال می شود مخاطرات ضبط مجدد صفحه مرغ سحر را به جان می خرد، قطعاً اجرای آن را به مناسبترین هنرمند خواهد سپرد. (برای نکاتی جالب در مورد صفحه مرغ سحر و ضبط صفحه های کلمبیا نگاه کنید به: <http://www.parand.se/t-morghe-sahar.htm>)

ردیف	شماره قالب	شماره کاتالوگ	شماره صفحه	قطر صفحه (سانتیمتر)	عنوان اثر	نوازندگان - ساز
۱	W21027	M-40216	15038	۲۵	ماهور - سرود ملی ۱ مصنف: ملک الشعرا بهار	یحیی زرنجه - تار، نوزاد - ویولون
۲	W21028	M-40219	15038	۲۵	ماهور - سرود ملی ۲ مصنف: ملک الشعرا بهار	یحیی زرنجه - تار، نوزاد - ویولون
۳	W21039	M-40152	15040	۲۵	تصنیف سه گاه: لاله سر زد ۱ مصنف: دانش	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب
۴	W21040	M-40157	15040	۲۵	تصنیف سه گاه: لاله سر زد ۲ مصنف: دانش	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب
۵	W21041	M-40153	15019	۲۵	تصنیف بیات ترک: مرغ بینوا ۱ مصنف: دانش	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب
۶	W21042	M-40156	15019	۲۵	تصنیف بیات ترک: مرغ بینوا ۲ مصنف: دانش	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب
۷	W21043	M-40155	15018	۲۵	تصنیف ابوعطا: الا ساقیا ۱ مصنف: شیدا	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب
۸	W21044	M-40154	15018	۲۵	تصنیف ابوعطا: الا ساقیا ۲ مصنف: شیدا	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب
۹	W21046	M-40183	15046	۲۵	تصنیف افشار: دوش دوش مصنف: شیدا	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب
۱۰	W21055	M-40266	15041	۲۵	تصنیف شوشتری: باد صبا ۱ مصنف: ملک الشعرا بهار	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب
۱۱	W21056	M-40267	15041	۲۵	تصنیف شوشتری: باد صبا ۲ مصنف: ملک الشعرا بهار	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب
۱۲	W21057	M-40265	15015	۲۵	تصنیف ابوعطا: به چمن بلبل مصنف: ملک الشعرا بهار	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب
۱۳	W21058	M-40264	15043	۲۵	ساقی نامه ۱ شعر از سعدی	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب
۱۴	W21059	M-40263	15043	۲۵	ساقی نامه ۲ شعر از سعدی	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب
۱۵	W21069	M-40245	15013	۲۵	تصنیف ماهور: دلپسند و خوب ۱ شعر از وحید دستگردی	استوار - پیانو، سالاری - تار
۱۶	W21070	M-40244	15013	۲۵	تصنیف ماهور: دلپسند و خوب ۲ شعر از وحید دستگردی	استوار - پیانو، سالاری - تار، منصوری - ویولون، مهدی غیائی - ضرب

استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	تصنیف افشار: باد خزان ۱ مصنف: ملک الشعرا بهار	۲۵	15022	M-40227	W21073	۱۷
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	تصنیف افشار: باد خزان ۲ مصنف: ملک الشعرا بهار	۲۵	15022	M-40228	W21074	۱۸
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	آواز ضربی اصفهان- فتح خوزستان مصنف: دانش	۲۵	15026	M-40223	W21081	۱۹
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	بیات اصفهان	۲۵	15026	M-40196	W21082	۲۰
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	تصنیف ابوعطا: نسیم سحر ۱	۲۵	15076	M-40240	W21097	۲۱
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	تصنیف ابوعطا: نسیم سحر ۲	۲۵	15076	M-40239	W21098	۲۲
استوار-پیانو، نوزاد- ویولون	تصنیف سه گاه: قهر و آشتی ۱ مصنف: ی. همایونفر	۲۵	15050	M-40288	W21107	۲۳
استوار-پیانو، نوزاد- ویولون	تصنیف سه گاه: قهر و آشتی ۲ مصنف: ی. همایونفر	۲۵	15050	M-40287	W21108	۲۴
استوار-پیانو، نوزاد- ویولون	تصنیف دشتی: ای ایران ۱ مصنف: ملک الشعرا بهار	۲۵	15057	M-40290	W21113	۲۵
استوار-پیانو، نوزاد- ویولون	تصنیف دشتی: ای ایران ۲ مصنف: ملک الشعرا بهار	۲۵	15057	M-40289	W21114	۲۶
استوار-پیانو، نوزاد- ویولون	تصنیف ماهور: ز فروردین ۱ مصنف: ملک الشعرا بهار	۲۵	15068	M-40189	W21117	۲۷
استوار-پیانو، نوزاد- ویولون	تصنیف ماهور: ز فروردین ۲ مصنف: ملک الشعرا بهار	۲۵	15068	M-40190	W21118	۲۸
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	تصنیف سه گاه: وفا به یاران	۳۰	20002	H-11931	W39405	۲۹
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	تصنیف بیات ترک: بدل جز غم ۱	۳۰	20011	H-11935	W39406	۳۰
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	تصنیف بیات ترک: بدل جز غم ۲	۳۰	20011	H-11930	W39407	۳۱
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	تصنیف مرغ سحر ۱ مصنف: ملک الشعرا بهار	۳۰	20004	H-11929	W39408	۳۲
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	تصنیف مرغ سحر ۲ مصنف: ملک الشعرا بهار	۳۰	20004	H-11928	W39409	۳۳
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	تصنیف ابوعطا: کبوتر ۱ مصنف: ملک الشعرا بهار	۳۰	20007	H-11927	W39415	۳۴

استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	تصنیف ابوعطا: کبوتر ۲ مصنف: ملک الشعرا بهار	۳۰	20007	H-11919	W39416	۳۵
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	آواز سه گاه	۳۰	20009	H-11918	W39419	۳۶
استوار-پیانو، سالاری- تار، منصوری- ویولون، مهدی غیائی- ضرب	آواز سه گاه- مخالف	۳۰	20009	H-11910	W39420	۳۷

دیسکوگرافی ارائه شده و آثار موجود، گویای آنست که جمال صفوی علاوه بر نقش منحصر به فرد در اجرای تصنیف، از توان و تسلط کافی در اجرای آواز و شناخت لازم از گوشه های موسیقی دستگاهی بهره مند بوده است.

نکاتی لازم به ذکر

تدقیق در دیسکوگرافی ارائه شده، توجه به تاریخ ضبط صفحه ها و طرفهای ذینفع در ضبط و تولید این آثار، نتایج زیر را به همراه دارد:

۱- اغلب تصانیف اجرا شده توسط جمال صفوی، ساخته های بزرگان موسیقی ایران همچون شیدا (الا ساقیا، دوش دوش)، درویش خان (باد خزان)، مرتضی خان نی داود (مرغ سحر) و حسام السلطنه (کبوتر) می باشد.

۲- زمان اجرا یا در هنگام حیات سازندگان آثار (حسام السلطنه، نی داود) و یا در نزدیکترین زمان به حیات ایشان (کمتر از دو سال از فوت درویش خان) است و می توان آن را نزدیکترین شکل به اجرای مورد نظر سازندگان دانست.

۳- ضبط آثار یاد شده توسط جمال صفوی در پاییز ۱۳۰۷ شمسی (۱۹۲۸ میلادی) صورت گرفته در حالیکه معرفی بدیع زاده توسط عبدالحسین خان شهنازی و پرکردن صفحه بوسیله وی، در زمستان ۱۳۰۷ شمسی (۱۹۲۹ میلادی) یعنی حداقل یک ماه دیرتر انجام شده است. یادآور می شود بدیع زاده در اولین نوبت ضبط صفحه، پنج صفحه (۱۰ روی صفحه) پرمی کند که از حیث تعداد یا زمان آثار ضبط شده، کمتر از یک هفتم صفحه های جمال صفوی است.

۴- با توجه به مطالب فوق، بدون تردید جمال صفوی هنرمندی شناخته شده و خواننده ای معتبر بوده و شنیدن آثار وی نیز موید همین امر است. از سوی دیگر راویان اصلی تاریخ معاصر موسیقی ایران که آثار پرارزش خود را در دهه ۳۰ شمسی به صورت کتاب و مقالات گوناگون در مجله های فراوان هنر و موسیقی به یادگار گذاشته اند، هیچگونه اسم و رسم و عکس و

تفصیلاتی از وی نقل نکرده اند حال آنکه هنرمندانی کم اهمیت تر، مورد توجه و مستندسازی تاریخی واقع شده اند. این امر از یکسو گویای مصر بودن جمال صفوی بر پنهان ماندن و از سوی دیگر نشانه خلایق چشمگیری در تاریخ معاصر موسیقی ایران است که بایستی مورد توجه پژوهشگران تاریخ معاصر و موسیقی قرار گیرد.

۵- جمال صفوی و ملک الشعرا بهار از حیث حضور فعال در عرصه ضبط صفحه، سرنوشتی مشترک داشته اند و تنها آثار

ضبط شده از هر دو نفر، همین مجموعه صفحه های سال ۱۳۰۷ کمپانی کلمبیاست.

۶- در سالهای اخیر، برخی از همین صفحه ها با اجرای مجدد هنرمندان امروز مورد استقبال مردم قرار گرفته است. مثلا تصنیف زیبا و ماندگار نسیم سحر که عموما با صدای صدیق تعریف

آنها شنیده اند در حقیقت، اجرای تازه ای از صفحه 15076 کلمبیا می باشد که پس از بالغ بر ۶۰ سال عرضه شد. یادآور می گردد به فاصله حدود یک هفته قبل از ضبط این تصنیف با صدای جمال صفوی، همین اثر با همان ارکستر گروه چهار نفره استوار، منصوری، سالاری و غیاثی و با صدای خانم اشرف السلطنه با شماره قالبهای 21072 و 21072 ضبط شده و به عنوان صفحه شماره 15014 و جزو اولین سری صفحه های فارسی کلمبیا به بازار عرضه می گردد در حالی که تولید و عرضه تجاری صفحه با صدای جمال صفوی، در زمانی دیرتر اتفاق می افتد.